

ВПЛИВ ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА НА ВМОТИВОВАНІСТЬ СУДОВОГО РІШЕННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Шкаровський Д.О.,

аспірант Харківського національного університету

внутрішніх справ,

адвокат

Шкаровський Д.О. Вплив принципів цивільного судочинства на вмотивованість судового рішення у цивільному судочинстві.

У статті розглядається проблема наявності впливу принципів цивільного судочинства на вмотивованість судового рішення в цивільному судочинстві. Зазначена правова проблема залишається актуальною, оскільки питання обов'язковості наведення мотивів у судовому рішенні під час здійснення правосуддя в цивільному судочинстві не вирішене повністю.

Проаналізовано історично сформований взаємозв'язок між принципами цивільного судочинства та необхідністю наведення мотивів у судовому рішенні. Зроблено висновок, що принципи цивільного судочинства історично за своєю правовою природою є динамічними та постійно еволюціонують, внаслідок чого їх правова основа постійно змінюється. При цьому вмотивованість судового рішення, попри відсутність законодавчого закріплення, залишається невіддільною складовою законного судового рішення.

Здійснено порівняння принципів цивільного судочинства з мотивуванням судового рішення – як обов'язковою складовою будь-якого рішення в цивільному судочинстві. Наочно продемонстровано вплив принципів судового судочинства на еволюційну природу наявності мотивів у судових рішеннях і встановлення їх обов'язковості. У статті проаналізовано та висвітлено механізм впливу принципів цивільного судочинства на вмотивованість судового рішення та отриманих наслідків. Більш того, проаналізовано безпосередню взаємодію верховенства права як теоретично-практичної категорії та основоположного принципу правовладдя із вмотивованістю судового рішення – як невід'ємного елементу справедливого та законного судового рішення в цивільному судочинстві. Зроблено висновок про те, що верховенство права як принцип цивільного судочинства вже закладений у вимозі вмотивованості судового рішення та є його складовою.

Досліджено низку праць, в яких науковці розкривають зміст принципів цивільного судочин-

ства та визначають їх роль під час здійснення ефективного правосуддя в цивільному судочинстві. Проте автор звертає увагу на недостатню розкритість у працях дослідників питання вмотивованості судового рішення як його обов'язкової складової в умовах відсутності нормативного закріплення в цивільному процесуальному законодавстві України. У статті зазначається, що напрацювання, в яких розглядається взаємодія принципів цивільного судочинства із вмотивованістю судового рішення, є поодинокими та не відбивають всю суть існуючої правової проблеми.

При цьому у праці детально висвітлено здійснення сучасного впливу принципів цивільного судочинства на мотивування судового рішення. Зокрема, підтримано думки науковців щодо неможливості реалізації судового рішення як без належного мотивування, так і без дотримання принципів цивільного процесу. Так, автор зробив висновок про те, що кожний принцип цивільного судочинства є невіддільною складовою вмотивованості судового рішення. Вказане не тільки пояснює існуючий взаємозв'язок між застосуванням принципів цивільного судочинства та ефективним здійсненням правосуддя, а й демонструє досягнення завдань цивільного судочинства.

Ключові слова: принципи цивільного судочинства, мотивування, вмотивованість судового рішення, цивільне судочинство, верховенство права, виконання рішення суду, змагальність судового процесу, гласність, розумність строків.

Shkarovskyi D.O. Influence of civil legal proceedings' principles on judgement's justification within civil judiciary.

The author of the article studies the problem of the influence of civil legal proceedings' principles on a judgement's justification within civil judiciary. The specified legal problem remains relevant, since the issue of the obligation to provide reasons in a judgement during the administration of justice within civil legal proceedings is not fully resolved.

The historically formed relationship between the principles of civil legal proceedings and the need to provide reasons in a judgement has been analyzed. It has been concluded that the principles of civil legal proceedings are historically dynamic by their legal nature and are constantly evolving, as a result their legal basis is constantly being changed. At the same time, a judgement's justification remains an integral component of a legal court decision, despite the lack of legislative consolidation.

The author has carried out a comparison of the principles of civil legal proceedings with a judgement's justification as a mandatory component of any decision within civil judiciary. The influence of the principles of judicial proceedings on the evolutionary nature of motives in court decisions and establishment of their bindingness has been clearly demonstrated. The author of the article has analyzed and highlighted the mechanism of influence of the principles of civil legal proceedings on a judgement's justification and the resulting consequences. Moreover, the author has analyzed the direct interaction of the rule of law as a theoretical and practical category and the fundamental principle of the rule of law with a judgement's justification as an integral element of a fair and legal court decision within civil judiciary. It has been concluded that the rule of law as a principle of civil legal proceedings had been already incorporated in the requirement of a judgement's justification and is its component.

A number of works have been studied where scholars reveal the content of the principles of civil legal proceedings and determine their role in the implementation of effective justice within civil judiciary. However, the author draws attention that the issues of a judgement's justification as its mandatory component in terms of the absence of regulatory consolidation in civil procedural legislation of Ukraine are insufficiently revealed in the works of researchers. It has been noted in the article that the studies, which consider the interaction of the principles of civil legal proceedings with a judgement's justification are very rare and do not reflect the entire essence of the existing legal problem.

At the same time, this paper has illustrated in details the modern influence of the principles of civil legal proceedings on a judgement's justification. In particular, we support the opinions of scholars regarding the impossibility of implementing a judgement both without proper justification and without observing the principles of civil proceedings. Thus, the author has concluded that every principle of civil legal proceedings is an integral component of a judgement's justification. The specified both explains the existing relationship between the application of the principles of civil

legal proceedings and the effective administration of justice and demonstrates the achievement of the tasks of civil judiciary.

Key words: principles of civil legal proceedings, motivation, judgement's justification, civil judiciary, rule of law, execution of court decisions, adversarial principle of court proceedings, publicity, reasonableness of terms.

Постановка проблеми. Питання вмотивованості судового рішення в цивільному судочинстві залишається частково невизначеним і суперечливим у юридичній науковій спільноті. Оцінка впливу принципів цивільного судочинства на вмотивованість судових рішень під час здійснення правосуддя є ще більш невизначеним питанням.

Невід'ємність вмотивованості судового рішення безпосередньо пов'язана з правом на справедливий суд, закріпленим ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) [1]. Важливою складовою досліджуваного питання є встановлення наявності впливу принципів цивільного судочинства у значенні загальноправової категорії на вмотивованість судового рішення. Позиції науковців у цьому різняться. Так, В.В. Городовенко виокремлює вмотивованість судових рішень в окрему категорію «процедурних принципів» судової влади [2, с. 13]. В.А. Кройтор дотримується іншої думки та стверджує про існування аксіоми цивільного судочинства: «рішення суду має бути мотивованим» [3, с. 213]. При цьому заслуговує на увагу висновок вченого про те, що «сутність аксіом цивільного процесуального права пояснюється перевіркою певних правил поведінки учасників цивільного процесу насамперед у ході багатовікової правозастосовної практики. Під час визначення поняття правових аксіом є обов'язковою вказівка на необхідність закріплення таких аксіом у відповідних правових нормах. Аксіомами в цивільному процесуальному праві слід вважати такі історично виокремлені прості (звичні, самоочевидні) юридичні істини, які в результаті багатовікової практики їх застосування встановлюють правила поведінки суду та учасників цивільного процесу, відбивають соціальну сутність права, закріплену в нормах цивільного процесуального права та, відповідно, регулюють відносини, що складаються в період і в результаті здійснення правосуддя по цивільних справах» [4, с. 165-166].

Відсутність усталеності та однозначності в позиціях у межах наукової спільноти щодо наявності взаємозв'язку принципами цивільного судочинства та вимогою вмотивованості судового рішення, підвищує актуальність досліджуваного питання. Необхідність вирішення правової проблеми в частині співвідношення необхідності

мотивування рішення суду з існуючими принципами цивільного процесу зумовлена також розвитком національного та міжнародного процесуального законодавства. Зважаючи на виклики, які постають перед Україною в частині забезпечення права на справедливий суд і здійснення якісного та ефективного правосуддя в цивільному судочинстві, дослідження питання вмотивованості судового рішення та її взаємодії з принципами цивільного судочинства є важливим та актуальним.

Досягнення консенсусу в юридичній науковій спільноті та вирішення розглянутої проблеми підвищить якість цивільного процесуального законодавства та його тлумачення з правової точки зору.

Мета дослідження. Встановлення наявності впливу принципів цивільного судочинства на вмотивованість судового рішення при здійсненні правосуддя в цивільному судочинстві.

Стан опрацювання проблематики. Проаналізована юридична література та наукові напрацювання вчених, які досліджували питання вмотивованості судових рішень і принципів цивільного процесу в системі цивільного судочинства. Серед них можна виокремити праці: В.А. Кройтора, В.В. Городовенка, О.В. Гетманцева, В.В. Комарова та інших. Дослідження та праці вказаних науковців беззаперечно є фундаментальним правовим надбанням для розвитку теоретично-практичного виміру цивільного судочинства. При цьому, незважаючи на ґрунтовний вклад зазначених дослідників, питання впливу принципів цивільного судочинства на вмотивованість судового рішення залишається невирішеним. Зважаючи на це, поставлене питання потребує додаткового аналізу з використанням напрацювань науковців і подальшого розвитку їх ідей для формулювання кінцевих висновків з метою остаточного вирішення досліджуваного питання.

Виклад основного матеріалу. Дослідження взаємозв'язку принципів цивільного судочинства та вимоги вмотивованості судового рішення є наріжним каменем на шляху до розуміння та тлумачення права на справедливий суд у контексті конвенційних норм.

О. Калачова у своїй роботі зауважує, що: «Особливої уваги заслуговує такий елемент права на справедливий судовий розгляд, як вмотивованість судових рішень, оскільки Конвенція текстуально не регламентує вимоги зазначати в рішеннях суду відповідні підстави та мотиви, ґрунтуючись на яких національна судова установа дійшла висновків у конкретному спорі. Указана вимога інтерпретована в рішеннях Європейського суду» [5, с. 79].

Існування вимоги вмотивованості поза межами нормативного закріплення не означає від-

сутність формального впливу. Так, для висвітлення вимоги вмотивованості судового рішення в цивільному судочинстві, доцільно посилатися на основоположні ідеї (принципи та аксіоми цивільного судочинства), які характеризують саму сутність цивільного процесу.

Принципи права визначають сутність самих відносин та їх соціальну спрямованість, галузеві особливості правового регулювання, що сприяє однорідності розуміння сенсу правових норм, в їх єдиному правозастосуванні. Крім цього, принципи права використовуються при усуненні прогалин у праві [6, с. 13]. Цивільне судочинство розкривається через принципи права та втілюється в них. Застосування основоположних ідей зумовлює можливість здійснювати якісне правосуддя, приймаючи обґрунтовані та вмотивовані судові рішення. Принципи цивільного судочинства безпосередньо закріплені у ЦПК України, зокрема, у статті 2 [7]. Законодавець визначив перелік із 12 невіддільних засад, які характеризують процедуру цивільного судочинства та виступають взірцевими орієнтирами під час здійснення правосуддя. При цьому встановлений перелік основоположних засад не є вичерпним. Серед них: верховенство права, повага до честі та гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, гласність і відкритість судового процесу, змагальність сторін, диспозитивність, пропорційність, обов'язковість судового рішення, забезпечення права на апеляційний перегляд, забезпечення права на касаційне оскарження, розумність строків, неприпустимість зловживання процесуальними правами, відшкодування судових витрат. Усі ці принципи безумовно пов'язані з вимогами, які висуваються до судового рішення, у тому числі і з вимогою вмотивованості.

Варто акцентувати на тому, що «вмотивованість судового рішення» та принципи цивільного судочинства належать до близьких, але різних правових категорій. Зокрема, вмотивованість судового рішення є однією з аксіом цивільного судочинства [8, с. 129-130]. У правовій доктрині наразі існує певна невизначеність щодо співвідношення аксіом і принципів цивільного судочинства. Однак однозначною є думка щодо їх взаємопов'язаності та взаємного впливу. Як слушно зазначає О.В. Гетманцев, якість права, його розвиненість, а також можливість виконувати не тільки загальні, а й конкретні завдання, що стоять перед суспільством на певному етапі його розвитку, безпосередньо залежать від того, наскільки в його змісті втілені аксіоми, як добре та повно вони відображені нормами права [9, с. 53].

З цього випливає, що незакріплення законодавцем положення щодо вмотивованості судового рішення в цивільному процесі не нівелює його

вплив на розвиток цивільного судочинства. Навпаки, можемо стверджувати, що принципи цивільного судочинства, які за своєю природою є динамічними, еволюційно формувались разом з аксіомами цивільного судочинства. З цього логічно випливає наявність тісного взаємозв'язку між принципами цивільного судочинства та необхідністю наведення мотивів у судових рішеннях.

При цьому не можна не погодитись із В.А. Кройтором у тому, що принципи та аксіоми цивільного судочинства різні за своєю правовою природою. У своїй монографії В.А. Кройтор зазначає, що «аксіома» – це більш широке й абстрактне поняття, що охоплює як сформульовані вченими-юристами фундаментальні ідеї та ідеали, що відображають досягнення правової думки та практичного досвіду, так і відокремлені у вигляді відносно самостійних елементів вихідні нормативно-керівні начала (імперативні вимоги тощо), що визначають загальну спрямованість, якість і ефективність правового регулювання суспільних відносин [3, с. 208]. Розвиваючи зазначену ідею в напрямі розгалуженості взаємопов'язаності мотивування судового рішення та принципів цивільного судочинства, можна зробити висновок про первинність формування аксіомних положень та їх вплив на розвиток основних засад у розрізі цивільного судочинства.

Проте відповідь на питання щодо впливу основоположних ідей на вмотивованість судового рішення як одну з аксіом цивільного судочинства є складною та потребує глибинного аналізу та дослідження процесу формування правових норм. Зосередження на аспекті впливу принципів цивільного права на формування та усталення аксіом є фактором, який дає відповідь на поставлене питання.

Верховенство права, як правова категорія правовладдя, виступає основним регулятором під час прийняття судового рішення. Верховенство права можна розглядати як пріоритетність у суспільстві насамперед прав і свобод людини [3, с. 372]. Одним з елементів верховенства права є правова визначеність, яка дозволяє правовій нормі бути передбачуваною, а судовому рішення – належно якісним. Ясність і точність закону є визначальними ознаками юридичної визначеності, які унеможливають застосування двозначного тлумачення нормативних положень, та, у свою чергу, створюють передумови для ухвалення справедливого законного рішення. У Висновку Консультативної ради європейських суддів № 11 від 18.12.2008 р. зазначено, що вмотивованість судового рішення є невід'ємною складовою судового рішення. При цьому якість судового рішення залежить головним чином від якості його вмотивованості [10].

Простежується чіткий зв'язок, у якому здійснюється вплив правової визначеності як еле-

менту верховенства права на вимогу вмотивованості судового рішення під час здійснення правосуддя в цивільному судочинстві.

Варто зазначити, що верховенство права – теоретично-практична категорія, яка забезпечує панування нормативно-правового критерію та контролює дотримання вимог, які необхідні для прийняття законного, неупередженого та справедливого рішення. Якщо аналізувати глибше, то можна дійти висновку, що верховенство права як принцип цивільного судочинства уже закладений у вимозі вмотивованості судового рішення, адже право має бути передбачуваним, мотивованим і достатньо точним, щоб гарантувати дотримання прав і свобод учасників судового процесу. Визнаючи повноваження судді тлумачити право, слід пам'ятати також і про обов'язок судді сприяти принципу правової визначеності. Адже правова визначеність гарантує передбачуваність змісту та застосування правових норм, сприяючи тим самим забезпеченню високої якості функціонування судової системи. Недарма дотримання принципу правової визначеності зумовлює реальність виконання рішення суду [11, с. 59].

Таким чином, саме верховенство права є тією провідною засадою, яка встановлює високий стандарт для мотивування судового рішення та здійснює контроль за його дотриманням під час вирішення судами цивільних справ.

Продовжуючи ідею забезпечення прав і свобод учасників цивільного процесу, суди, ухвалюючи рішення, мають наводити мотиви неупереджено та стримано, не обмежуючи право учасників розуміти, чому прийнято відповідне рішення. Важливим аспектом для дотримання справедливого та неупередженого судового розгляду є дотримання гласності та відкритості судового процесу з його повним фіксуванням технічними засобами. В.А. Кройтор правильно стверджує, що публічний характер правосуддя забезпечує його відкритість і сприяє контролю з боку суспільства, має й ту особливість, що стимулює суддю контролювати свою поведінку, додержувати норм закону, відігравати належну роль судді [12, с. 354–360]. Якщо розглянути це питання з декількох сторін, то можна виокремити ключові елементи, які дозволяють судам більш якісно мотивувати свої рішення. Серед них – забезпечення неупередженості під час розгляду та наявність належного мотивування безпосередньо під час прийняття рішення.

Саме принцип гласності та відкритості судового розгляду є стримувальним фактором, який не дозволяє судам ухвалювати необґрунтовані та невмотивовані рішення. Можливість кожної особи перевірити здійснення належного правосуддя в цивільному судочинстві створює передумови для його ефективного здійснення та

сприяє недопущенню ухвалення судами наперед несправедливих рішень без належної аргументації.

Ще одним стримувальним фактором є встановлена обов'язковість прийнятих рішень. Цей принцип гарантує дотримання основної мети кожного прийнятого рішення – ефективного захисту порушених прав, інтересів і свобод кожної особи, яка звернулась до суду. Сутність принципу обов'язковості рішень суду визначається як нормативне положення про обов'язковість підпорядкування дій усіх суб'єктів права волі держави в особі державного судового органу [13, с. 177].

Крім цього, обов'язковість рішення фактично створює всі підстави для його мотивування. Адже рішення, яке набрало законної сили та спрямоване на реалізацію завдань цивільного судочинства, має містити достатньо підстав для розуміння учасниками процесу мотивів його ухвалення. У рішенні Мореїра Ферейра проти Португалії (№ 2) Європейський суд з прав людини зазначив, що «відповідно до усталеної судової практики, котра віддзеркалює принцип, пов'язаний з належним відправленням правосуддя, судові рішення повинні повно відображати мотиви, на яких вони ґрунтуються» [14].

Таким чином, принцип обов'язковості прийняття рішення створює підстави для здійснення належного правосуддя, яке полягає у прийнятті судами законних, обґрунтованих і головне – мотивованих рішень з метою забезпечення та відновлення порушених прав учасників цивільного процесу.

Крім проаналізованих принципів цивільного судочинства, не менш важливим є принцип дотримання розумних строків. Здійснення правосуддя не може існувати поза межами часового виміру. Суди приймають рішення в межах граничних строків, установлених законодавством, та обов'язково наводять мотиви щодо підстав прийняття рішення саме у визначений строк. У разі прийняття рішення поза межами строку – наведення судом причин, які б пояснювали відсутність можливості ухвалити рішення раніше, є безумовною ознакою вмотивованості такого рішення. При цьому і здійснення мотивування рішення має бути наведене в конкретний строк, який відповідатиме об'єктивній можливості для його застосування. Слушною є ідея Т.А. Цувіної щодо взаємодії доступності правосуддя та ефективності цивільного судочинства завдяки реалізації окремих складових права на суд, зокрема, розумності строків судового розгляду та доступу до суду [15, с. 993]. Дотримання раціонального підходу судами під час мотивування рішень є своєрідним ключем до забезпечення дотримання процедури ефективності здійснення правосуддя в цивільному судочинстві.

Вмотивованість судового рішення є містком між рішенням законно реальним і законно можливим. Саме дотримання вимоги вмотивованості дозволяє учасникам цивільного процесу добиватися бажаних та можливих для них рішень шляхом їх перегляду судом вищої інстанції. У справі Гірвісаарі проти Фінляндії Європейський суд з прав людини встановив, що «лише за умови винесення обґрунтованого рішення може забезпечуватися публічний контроль здійснення правосуддя» [16]. Рішення, прийняте без належного мотивування або за його відсутності, створює правові підстави для його скасування під час перегляду судом апеляційної чи касаційної інстанції. Відсутність мотивованої позиції суду унеможлиблює здійснення справедливого правосуддя, що, як наслідок, підриває довіру громадян до судових інституцій та судової системи в цілому.

Таким чином, саме наявність у судовому рішенні належного мотивування дозволяє особі реалізувати своє право та ефективний правовий захист, за умови встановлення судом підстав для прийняття зваженого рішення.

Право на ефективний правовий захист є невіддільною складовою реалізації принципу змагальності. Керуючись цим принципом, сторонам цивільного судочинства надається можливість повною мірою реалізувати як закріплені процесуальні права, так і основоположні засади цивільного судочинства. Змагальність процесу не тільки вимагає від суду прийняття законного, обґрунтованого рішення, а й доведення до сторін його мотивів. Погоджуємось із думкою, що оптимальне змагальне судочинство полягає в тому, що засади змагальності мають бути в певних випадках доповнені принципом суддівського керівництва [17, с. 99].

Вмотивованість як одна з вимог для судового рішення тісно пов'язана з можливістю зловживання процесуальними правами учасниками судового процесу та, зокрема, судом. Принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами обмежує суд у змістовному обсязі під час мотивування судового рішення. Так, підстави та докази, на які посилається суд, мають мати реальну вагу та бути достатніми для прийняття обґрунтованого рішення. При цьому змістовний обсяг наведених мотивів не має бути перебільшеним і неоднозначним. Під час мотивування свого рішення суд має посилатися на конкретні мотиви, які він покладає в основу свого рішення, та не допускати як надмірної, так і стислої аргументації. Неналежне мотивування судового рішення призводить до ситуації, коли суд приймає рішення майже «наосліп», виходячи за межі своєї дискреції. У такому випадку втрачається не тільки вмотивованість судового рішення, а й його законність та обґрунтованість. Не-

дотримання вказаних вимог під час прийняття рішень створює можливості для здійснення «вибіркового правосуддя», яке будується на широкій дискреції та нівелює сутність дотримання процесуальних прав під час ухвалення рішення.

Варто зауважити, що необхідність мотивування судового рішення є обставиною, яка зумовлює передумови його ухвалення. Проблема полягає в обранні правильного підходу для визначення достатніх мотивів і підстав, які наведені в рішенні. Враховуючи раціональну дискрецію судів під час ухвалення рішення, застосування вибіркової аргументації можливе лише за умови належного мотивування доводів, які покладаються у суть рішення. Прийняття рішень поза межами належної вмотивованості є підставою для скасування даного рішення під час подальшого перегляду справи в суді вищої інстанції.

Висновки. Досліджуючи питання впливу принципів цивільного судочинства на вмотивованість судового рішення в цивільному судочинстві, можна дійти висновку про існування тісного взаємозв'язку між цими правовими категоріями. Вмотивованість як обов'язкова вимога судового рішення не існує поза межами правового простору та пов'язана з принципами цивільного судочинства. Кожний принцип цивільного судочинства є невіддільною складовою вмотивованості судового рішення, певним чинником, який установлює обмеження та не допускає використання неналежного або надмірного мотивування судами під час здійснення правосуддя. Важливість застосування принципів цивільного судочинства під час прийняття судового рішення важко переоцінити, і саме тому їх дотримання під час мотивування рішення дозволяє прийняти зважене справедливе рішення та досягти завдань цивільного судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 23.09.2024).
2. Городовенко В.В. Принципи судової влади : монографія. Харків : Право, 2012. 448 с.
3. Кройтор В.А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії і практики : монографія. Харків, 2020. 672 с.
4. Кройтор В.А. Теоретико-методологічні основи формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2021. 600 с.
5. Калачова О. Вмотивованість судових рішень як гарантія захисту прав і основоположних свобод людини. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 78–84.
6. Цивільне право України : навч. посіб. : у 2 ч. Ч. 1 / за заг. ред. В.А. Кройтора, О.Є. Кухарева, М.О. Ткалича. Запоріжжя, 2016. 384 с.
7. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. Офіційний вебсайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 23.09.2024).
8. Курс цивільного процесу : підруч. / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін. ; за ред. В.В. Комарова. Харків : Право, 2011. 1352 с.
9. Гетманцев О.В. Співвідношення аксіом і принципів в цивільному процесі України. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. пр. Вип. 200: Правознавство. Чернівці : ЧДУ, 2003. С. 51–55.
10. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf (дата звернення: 24.09.2024).
11. Шиманович О.М. Вимоги, що пред'являються до судового рішення в цивільному процесуальному законодавстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2009, № 11. С. 56–60.
12. Кройтор В.А. Зміст принципу гласності цивільного судочинства: процесуальний аспект. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. Харків. 2004. № 25. С. 354–360.
13. Кройтор В.А. Принцип обов'язковості судових рішень у цивільному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 175–178.
14. MOREIRA FERREIRA v. PORTUGAL (No. 2), 11.07.2017. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-175646> (дата звернення: 21.09.2024).
15. Цувіна Т.А. Право на суд у цивільному судочинстві: *Форум права*. 2012. № 4. С. 990–999.
16. HIRVISAARI v. FINLAND, 27.09.2001. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-59682> (дата звернення: 21.09.2024 р.).
17. Кройтор В.А. Проблеми доступності цивільного судочинства в Україні у зв'язку з реальним закріпленням принципу змагальності. *Право і безпека*. 2004. № 3.1. С. 98–101.